

Μαριάννα Σπανάκη, Ο Καζαντζάκης και η παιδική λογοτεχνία. Μύθος και Ιστορία στα μυθιστορήματα 'Μέγας Αλέξανδρος', 'Στα Παλάτια της Κνωσού', Αθήνα, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κύπρου/εκδόσεις Gutenberg

Ιούλιος 2014- ΤΕΥΧΟΣ 19

Μαριάννα Σπανάκη, Ο Καζαντζάκης και η παιδική λογοτεχνία. Μύθος και Ιστορία στα μυθιστορήματα 'Μέγας Αλέξανδρος', 'Στα Παλάτια της Κνωσού', Αθήνα, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κύπρου/εκδόσεις Gutenberg, 2012, σελ.418

Δεν είναι ευρέως γνωστό ότι ο Νίκος Καζαντζάκης ασχολήθηκε και με την παιδική λογοτεχνία, πιο συγκεκριμένα με το ιστορικό μυθιστόρημα, συγγράφοντας δύο μυθιστορήματα και δημοσιεύοντας μεταφράσεις και διασκευές πολλών κλασικών έργων της παιδικής λογοτεχνίας. Το μυθιστόρημά του Μέγας Αλέξανδρος δημοσιεύτηκε, ως αυτοτελής έκδοση, το 1978 και το μυθιστόρημα Στα Παλάτια της Κνωσού το 1981.

Η Μαριάννα Σπανάκη στην εκτενή μελέτη της Ο Καζαντζάκης και η παιδική λογοτεχνία. Μύθος και Ιστορία στα μυθιστορήματα «Μέγας Αλέξανδρος», 'Στα Παλάτια της Κνωσού», ασχολείται με τα δύο έργα του μεγάλου κρητικού συγγραφέα, προσεγγίζοντάς τα από πολλές και διαφορετικές πλευρές.

Αφού έχουν δοθεί στο πρώτο κεφάλαιο τόσο το μεθοδολογικό πλαίσιο, όσο και στοιχεία και ορισμοί, η Σπανάκη εξετάζει το πολιτισμικό και ιδεολογικό πλαίσιο μέσα στο οποίο γεννήθηκαν τα δύο αυτά έργα με στόχο να καταδείξει τη σύνδεση που υπάρχει ανάμεσα στα παιδικά λογοτεχνήματα του Καζαντζάκη με την εποχή κατά την οποία τα έγραφε καθώς και με τις εκδοτικές και μεταφραστικές συνεργασίες του. Εκτός από το μεγάλο ενδιαφέρον του Καζαντζάκη για το παιδικό ανάγνωσμα, ο βιοπορισμός ήταν ο δεύτερος λόγος, καταλήγει η συγγραφέας, καθώς το ξένο παιδικό βιβλίο κέρδιζε όλο και περισσότερο έδαφος στην αγορά. Η διασκευή και η μετάφραση ήταν λοιπόν προσοδοφόρες ενασχολήσεις.

Θέματα που αφορούν τη συγγραφή και τη δημοσίευση των δύο νεανικών μυθιστορημάτων, απασχολούν τη συγγραφέα σε ιδιαίτερο κεφάλαιο. Αξιοπρόσεκτο είναι το γεγονός ότι η πρώτη δημοσίευση του Μέγα Αλέξανδρου έγινε στο περιοδικό Η Νεολαία, όργανο του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου, σε συνέχειες ανάμεσα στο 1940-1941. Όπως εξηγείται στο βιβλίο, πολλοί λογοτέχνες της εποχής συνεργάστηκαν με το περιοδικό – το οποίο είχε υιοθετήσει τη δημοτική γλώσσα – , χωρίς να ταυτίζονται ιδεολογικά με το καθεστώς. Το περιοδικό, στα χρόνια αυτά πριν τον Β΄ παγκόσμιο πόλεμο, έδινε προτεραιότητα σε θέματα που υπογράμμιζαν τα επιτεύγματα του Ελληνισμού, και ο Μέγας Αλέξανδρος θα μπορούσε να λειτουργήσει ως πρότυπο για τους νέους αναγνώστες. Το μυθιστόρημα δημοσιεύτηκε με το ψευδώνυμο ΑΒΓ, πρακτική που ίσως δείχνει ότι «ο Καζαντζάκης ενδεχομένως είτε προτιμούσε την αίγλη του ονόματός του ως συγγραφέα λογοτεχνίας για ενήλικες είτε επιδίωκε να διατηρήσει την ανωνυμία του, προβάλλοντας το μυθιστόρημα και τους θεματικούς του άξονες» (σελ. 54).

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον, κατά την άποψή μας, παρουσιάζει η ενότητα όπου εξετάζεται η σχέση των ταξιδιωτικών εμπειριών του Καζαντζάκη με τη συγγραφή των δύο έργων. Ειδικότερα η γνωριμία του με συγγραφείς και ανθρώπους του πνεύματος στην ΕΣΣΔ τον επηρέασαν έντονα, στρέφοντάς τον προς μία πραγματιστική θεώρηση της γραφής, αλλά όχι και προς μία προπαγανδιστική θεώρηση της Τέχνης. Ο Καζαντζάκης αποδεχόταν τη θέση του Serge Tetiakon σύμφωνα με την οποία η νέα ποίηση για παιδιά και νέους έπρεπε να βασίζεται σε γεγονότα, τα παιδικά κείμενα να αναφέρονται στην πραγματικότητα. Αντίστοιχα, η προβληματική την εποχή εκείνη στο δυτικό κόσμο αναφορικά με τη συγγραφή έργων για νέους, εστίαζε στην αναζήτηση προτύπων από το χώρο της εθνικής ιστορίας και ανάπτυξη εννοιών όπως ελευθερία, αδελφσύνη και ειρήνη. Έτσι, πλήθος ιστορικών στοιχείων αλλά και οι μεγάλες αφηγήσεις του έθνους κατέλαβαν σημαντική θέση στο παιδικό έργο του Καζαντζάκη όπου η αναζήτηση της ελληνικότητας πραγματώνεται με τη χρήση μύθων και θρύλων από την ελληνική αρχαιότητα. Το ταξίδι όμως δεν αποτέλεσε μόνο έναυσμα για τη γραφή και πεδίο εμπειριών για τον συγγραφέα, ο οποίος άλλωστε δημοσίευσε και σειρά ταξιδιωτικών αφηγήσεων, αλλά έλαβε κυρίαρχη θέση και στην πλοκή. Έτσι τα δύο αυτά μυθιστορήματα αποτελούν «όχι μόνο το συνδυασμό του ηρωικού και ταξιδιωτικού αφηγήματος, αλλά και μας θυμίζουν τον τύπο του δημοσιογραφικού-ταξιδιωτικού αφηγήματος, που παρουσιάζει νέους τόπους με εξωτικά ή καινοφανή χαρακτηριστικά στον αναγνώστη μιας άλλης χώρας, ενώ εμπεριέχουν εκπλήξεις για το νοούμενο αναγνώστη-παιδί, που ενίοτε τείνουν να επικυρώνουν την πρόνοια πολιτισμική του θέσης σε σύγκριση με εκείνη των παρουσιαζόμενων πληθυσμιακών συνόλων» (σελ. 216). Εκτός από το ταξίδι, ο Καζαντζάκης εστιάζει σε ποικίλα θέματα, όπως ο γραμματισμός και ειδικότερα η σύνδεσή του με τη σχολική εμπειρία, διάφορα κοινωνικά ζητήματα όπως η απελευθέρωση από τη δουλεία, η τύχη των αγροτών και όλων των αδικημένων, η αμφισβήτηση της δύναμης, η αναμέτρηση με την εξουσία, η μύηση νεαρών σε διάφορες κοινωνικές πρακτικές, η μάχη και ο ανταγωνισμός, ο νεανικός έρωτας και η σχέση των ηρώων με τους θεούς.

Στα δύο αυτά έργα ο Καζαντζάκης χρησιμοποιεί την Ιστορία για να συζητήσει πολιτικά και ηθικά θέματα και τους ιδεολογικούς πολιτισμικούς μύθους για να συνδέσει το παρόν με το παρελθόν. Μία ενδιαφέρουσα πλευρά των δύο ιστορικών αυτών μυθιστορημάτων αποτελεί η διακειμενικότητα που τα χαρακτηρίζει. Ο Καζαντζάκης έζησε πολλά χρόνια μακριά από την Ελλάδα και ήρθε σε επαφή με διανοούμενους και συγγραφείς στην Ευρώπη και με ρεύματα, φιλοσοφικά και λογοτεχνικά, της εποχής του. Η Μ. Σπανάκη εξετάζει σε δύο εκτενή κεφάλαια τις διακειμενικές σχέσεις στα δύο παιδικά μυθιστορήματα και τις επιδράσεις

που δέχτηκαν από την ευρωπαϊκή σκέψη. Έχοντας στη διάθεσή της έρευνάς της την προσωπική βιβλιοθήκη του συγγραφέα, αλλά και με βάση όλες τις πληροφορίες για τα αναγνώσματα και τις μεταφράσεις του, η Σπανάκη προχώρησε στην αντιπαραβολή των κειμένων και στην ανίχνευση των διακειμένων. Η έρευνα κατέδειξε τις επιδράσεις του Πλούταρχου και του Αρριανού για το πρώτο μυθιστόρημα. Οι δύο αρχαίοι συγγραφείς ασχολήθηκαν με τον Αλέξανδρο, ο μιν πρώτος έδωσε σελίδες για τα νεανικά χρόνια του μακεδόνα βασιλιά στον Βίο Αλεξάνδρου ο δε δεύτερος στα έργα του Αλεξάνδρου Ανάβασις και Ινδική αναφέρεται στην ανάρρησή του στο θρόνο, στις πολεμικές του εκστρατείες και ιδιαίτερα στο πέρασμα στην Ινδία. Για τα μυθολογικά στοιχεία ο Καζαντζάκης βασίστηκε στην Μυθολογία της Αρχαίας Ελλάδας του Decharme. Για Τα Παλάτια της Κνωσού ο συγγραφέας συμβουλευτήκε πολλές εργασίες που είχαν ως θεματικές τη ζωή στη θάλασσα του Αιγαίου, τον αρχαιολογικό χώρο της Κνωσού, τον ρόλο της Κρήτης στους πολιτισμούς της Μεσογείου. Έτσι το πολύτομο έργο του Σερ Άρθουρ Έβανς και ένα κείμενο του αρχαιολόγου Σπυρίδωνα Μαρινάτου, έδωσαν πολλές πληροφορίες για την αρχιτεκτονική και το δομημένο περιβάλλον. Το εκλαϊκευμένο δοκίμιο της Έλλης Λαμπριδής με τίτλο Κρητομυκηναϊκός Πολιτισμός υπήρξε επίσης πολύτιμος οδηγός για τον Καζαντζάκη. Η Μ. Σπανάκη εξετάζει επίσης την ευρωπαϊκή σκέψη όπως αυτή αποτυπώνεται στα δύο έργα του μεγάλου συγγραφέα. Στο ιδιαίτερα ενδιαφέρον αυτό κεφάλαιο, διαφαινονται οι επιρροές που δέχτηκε ο Καζαντζάκης από τους Σπένκλερ, Καρλάυλ, Μακιαβέλι, Σορέλ, Νίτσε και Μπερξόν. Ειδικά οι δύο τελευταίοι φαίνονται να είναι οι συγγραφείς που 'συνομιλούν' συχνά με το καζαντζακικό κείμενο: ο Νίτσε, σε συνάρτηση με τις αναγνώσεις του Ηγεμόνα του Μακιαβέλι, έδωσε στον συγγραφέα την εικόνα του ηγεμόνα, του αρχηγού ο οποίος, με θέληση και δύναμη, καθοδηγεί το λαό του ενώ ο Μπερξόν πρόσφερε ποικίλες θεματικές: η στάση του ηγέτη στον πόλεμο, η αντιπαραθεση απόψεων για τη θεικότητα του ηγέτη, η αντίληψη για το κωμικό στοιχείο.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το κεφάλαιο «Ο Ιούλιος Βερν και ο Νίκος Καζαντζάκης» καθώς είναι η πρώτη φορά, απ'όσο γνωρίζουμε, που γίνεται αυτή η συγκριτική προσέγγιση των δύο συγγραφέων. Μεταφραστής και διδασκαστής πολλών έργων του Βερν, ο Καζαντζάκης αντλεί από τον γάλλο συγγραφέα πληθώρα στοιχείων και μεθόδων, καθώς το έργο προσφέρει ιστορίες που κινούνται από την φανταστική λογοτεχνία και το περιπετειώδες αφήγημα στην επιστημονική φαντασία και από τη γεωγραφία και την Ιστορία στη στάση απέναντι σε διάφορους πολιτισμούς, ιδιαίτερα της Ασίας και της Αφρικής, σε μέρη δηλαδή που γνώρισαν την ευρωπαϊκή αποικιοκρατία. Η σύγκριση γίνεται κατά κύριο λόγο ανάμεσα στον Μέγα Αλέξανδρο και στα μυθιστορήματα Ο Γύρος του Κόσμου σε ογδόντα μέρες και Πέντε μέρες σε ένα αερόστατο, ενώ για τα Παλάτια της Κνωσού αναζητώνται διακείμενα από τα έργα Οι Πειρατές του Αιγαίου και Ροβήρος ο κατακτητής. Ανάμεσα στα κοινά θέματα αναφέρουμε ενδεικτικά εκείνο των «επιστημονικών ανακαλύψεων και της έρευνας που μπορούσε να διεξαγάγει κανείς προκειμένου να μπορεί να δημιουργήσει νέες τεχνολογίες και να χρησιμοποιήσει τα μέταλλα» (σελ. 332), καθώς και το θέμα της πειρατείας, το εμπόριο των αιχμαλώτων ως δούλων, της ανακάλυψης νέων περιοχών.

Η εμπειριστωμένη αυτή μελέτη εξετάζει τα δύο νεανικά μυθιστορήματα του Νίκου Καζαντζάκη πολύπλευρα και με διεξοδικό τρόπο: θεματικές προσεγγίσεις, διακειμενικότητες, τεχνικές αφήγησης, υφολογικά σχήματα, ακόμα και την εικονογράφηση των πρώτων εκδόσεων από τον γνωστό χαρακτή Α. Τάσσο. «Η περίπτωση των μυθιστορημάτων του Καζαντζάκη αντλεί από την ελληνική αρχαιότητα και επιστρέφει στο νοούμενο αναγνώστη-παιδί μέσα από ένα κειμενικό πλέγμα παραγωγής νοήματος» σημειώνει η Σπανάκη στο Επίμετρο του βιβλίου (σελ. 386). «Τα αφηγηματικά στοιχεία στη σύνθεση των δύο μυθιστορημάτων κατευθύνουν τους νεαρούς αναγνώστες να διαβάσουν ιστορίες, οι οποίες, παρά το διάστημα της απόστασης στο χρόνο που μεσολάβησε από τη δημιουργία τους μέχρι την αναγνωστική εμπειρία, συγκροτούν για το σημερινό αναγνώστη-παιδί ενδιαφέρουσες περιπέτειες γνωστών προσώπων από την Ιστορία, το Θρύλο και το Μύθο και οι οποίες κατά τη διαδικασία της ανάγνωσης διαμεσολαβούνται δυναμικά με τα αλληπάλληλα στρώματα ερμηνείας των διακειμένων τους, σε σχέση με το σύγχρονο κόσμο» (σελ. 386).

Κική Λαλαγιάννη, Καθηγήτρια Πανεπιστημίου